

## ИСТОРИЈА СРПСКЕ НАУЧНЕ ФАНТАСТИКЕ

СРЂАН ЂУКИЋ

*Астрономско друштво "Руђер Бошковић",  
Калемегдан, Горњи Град 16, 11000 Београд*

**Резиме:** У тексту је у кратким цртама изложен историјат Српске научне фантастике од друге половине XIX века до данас. Наведена су најзначајнија појединачна дела – романи, приповетке, критике и есеји. Историјат Српске научне фантастике се састоји из 3 фазе које су у најкраћим цртама представљене.

Наравно да доста тога недостаје, тако да ће се ова тема у наредном периоду додатно обогатити са свим оним битним моментима који у овом тексту недостају.

### УВОД

Научна фантастика (Science fiction – SF) је један од жанрова популарне културе који прожима више медија: књижевност, филм, стрип итд. Да би се научна фантастика разумела потребно ју је дефинисати, а то међутим није нимало једноставан задатак. Ако се у неком делу сусретнемо са ванземаљцима или далеким звезданим системима, времепловом и сл. већини читалаца ће бити јасно да су се сусрели са научном фантастиком. Проблем настаје кад се одвојимо од централних, опште познатих мотива у научној фантастици и дођемо до оних који се могу наћи у другим жанровима.

У теоријској литератури присутно је много дефиниција научне фантастике (преко стотину) и свака од њих мање или више успешно интерпретира неке елементе жанра, али је сасвим извесно да ниједна од њих не обухвата све појавне облике научне фантастике. Нешто најближе чиме се можемо послужити је тумачење које је дао Дарко Сувин, теоретичар научне фантастике, а који каже да је “differentia specifica” научне фантастике постојање значајног “novum”, који се “когнитивно” објашњава. Свако научнофантастично дело уводи претпоставку која узрокује да се свет у том делу суштински разликује од нашег света, при чему се та разлика може (мора) објаснити путем науке (или, у најгорем случају, некакве “паранауке”), уз неопходан услов да је та промена значајна за карактер самог дела.

Из овога је јасно да смо на незгодном (погодбеном) терену и да понекад од самог читаоца зависи да ли ће одређено дело протумачити као научну

фантастику. Овде је ради разумевања овог проблема потребно навести чувени пример са преслицом и криогеном машином који се користи као пример разликовања научне фантастике од сродних категорија. Ако се главна јунакиња убоде на преслицу и заспи стогодишњим сном, онда је то за већину читалаца несумњиво бајка - фантастика. Ако дотична попије течност за криогено замрзавање, па је ванземаљци пробуде после сто година, онда смо готово сигурно на терену научне фантастике - јер писац користи достигнућа (пара)науке да створи свет у коме је овако нешто могуће.

Данас се и матица савремене “mainstream” књижевности служи појмовима који су давно етаблирани у научној фантастици. Разлози су многи, али је по мени најбитнији тај што један део планете већ живи научну фантастику – ону фантастику писану пре 20, 30, 40, 50 и више година. Технологија описана у тим романима и филмовима је у неким земљама већ доступна (архитектура, саобраћај, свемирске технологије, комуникације...).

### СРПСКИ ПРОТО SF

У српској књижевности постоје одређена дела са појединим елементима карактеристичним за жанр научне фантастике, настала у периоду када код нас научна фантастика још није била препозната као самостални жанр (митско-фолклорна фантастика, фантастика натприродног, религијска фантастика) као и на њихово јављање у различитим научно-популарним, утопијским, футуристичким, есхатолошким и другим текстовима. Дела писана у средњем веку у Србији су имала научно фантастичне елементе. Основна подлога тих дела се састојала у митским причама о боговима, вилама, чаробњацима, народним јунацима итд.

Српски научник Атанасије Стојковић пише почетком 19. века дело под називом *Fisika*, у коме даје своја размишљања о природи, науци, али и могућности живота на другим световима. Описује далеке планете и светове и даје своје утиске о космосу у целини. Прва половина 19. века, као и период до (отприлике) 1870. године у српској прози одликовала се делима у којој је била присутна фантастика натприродног (horror) – имали смо фантастичне напитке који буди људе из мртвих, вампире итд.

Два дела, написана 1867. и 1871. године говоре о Београду у будућности као значајној европској метрополи а у коме људи уживају у животу захваљујући, пре свега, великом развоју науке и технологије. Реч је о текстовима *Нове вароши – нови Београд* и *Београд после 200 година*. Ова дела не могу добити чисту SF одредницу, али се јавља клима за појављивање првих “правих” SF дела.

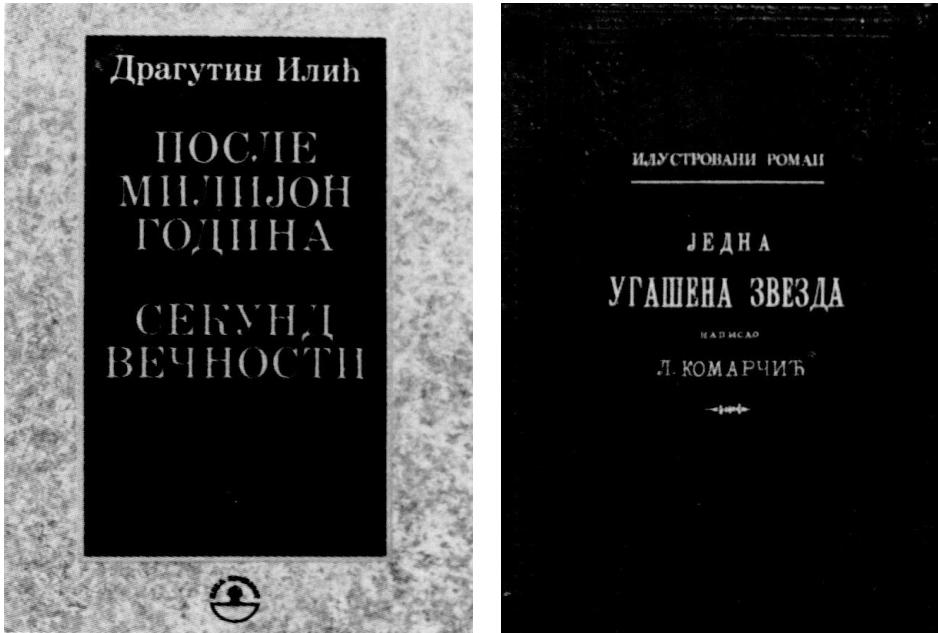
## ПОЧЕЦИ СРПСКЕ НАУЧНЕ ФАНТАСТИКЕ (1872 – 1941)

Прво остварење које поседује најбитније елементе овог жанра је новела *Пут на звезду Даницу*, а која је написана према непознатом изворнику. Ову новелу је 1872. године у посебном издању објавила Штампарија Буковале и Мијовића. Главни јунак се отискује у свемир “ветреним шмрком који се кретао јаким електромагнетима”. За одржавање топлоте јунак користи негашени креч који прска водом. Путујући етером, пролази поред Месеца, на чијој се супротној страни налазе места на којима буја живот. На Венери га дочекује атмосфера богата кисеоником и травнате равнице. Становници “Данице” створења су слична људима. Разлике постоје, али је изглед тих бића у суштини антропоморфан. Наш јунак се упознаје са становништвом Венере, њиховом културом, уметношћу и науком, стигне чак и да се заљуби.

У том периоду у часопису *Будућност* објављен је у наставцима први SF роман у Србији, *Путовање у средину Земље* Жила Верна. Тај роман је затим објављен у целини као комплетан роман у издању Штампарије Н. Стефановића и Дружине.

Тако долазимо до најзначајнијег sf дела на овим просторима насталог у 19. веку. Реч је о драми *После милијон година* Драгутина Илића, објављена 1889. у часопису *Коло*. Радња драме је смештена у далеку будућности у којој су, после пропасти људске цивилизације, преживели само отац и син, Натан и Данијел. Они постају заробљеници виших бића - припадника “Духо-света”, који су оспособљени да путују кроз свемир. Главни јунаци се боре против њих, али их ови припитомљавају и поклањају Светлани, припадници тог новог соја. Несрећни Данијел заљубљује се у своју господарицу, али она не разуме његове поступке, јер љубав је емоција која је нестала. Драма се трагично завршава, јер Данијел извршава самоубиство, а за њим одлази и Натан. Иако су у драми присутни многи елементи постапокалиптичке, религијске прозе, присуство елемената дарвинизма, као и присуство неких најзначајнијих SF мотива, чине Илићеву драму једном од првих оригиналних научнофантастичних драма у свету. Писац је у више наврата кориговао ово дело у наредних 25 година после објављивања. Нажалост, ова драма није на адекватан начин допрла до Илићевих савременика, јер је први пут одиграна у Народном позоришту у Београду тек крајем 20. века.

Дела која би било потребно споменути, а која су настала на прелому векова су *Бајка* Јована Суботића и *У XXI веку* Светолика Ранковића. Реч је о приповеткама које говоре о различитим SF мотивима – прва говори путовању на Месец и догодовштинама главног јунака на њему, а друга представља авантуре главног јунака 200 година у будућности у тоталитарном друштву. Антиутопије као реакција на текуће друштвено - политичке догађаје почињу да се јављају све чешће. Уопште, антиутопија као један од основних стубова научне фантастике добија на значају јер ће 20. век показати људско лице какво није виђено никад пре – уз 2 светска рата, као кулминација стања човековог духа.



Слика 1.

Тако долазимо до првог право научнофантастичног роман једног српског писца. Реч је о делу под именом *Једна угашена звезда* Лазара Комарчића. Комарчићев роман настао је по угледу на научно-популарне романи француских писаца, посебно Камија Фламариона, што писац и сам наглашава и подвлачи више пута наводећи попис литературе на почетку романа. У роману су препознатљиви научно-образовни и научно-фантастични сегменти. Од пролога до краја књиге, аутор читаоцима темељно и методично излаже тада важећа астрономска и друга сазнања и теорије које ће надоградити фантастичном причом. Док на постељи остаје његово материјално тело, дух главног јунака на позив водича (реч је о француском математичару и астроному Лапласу) лети великом брзином, у авантуру на којој прво види планету Земљу и Сунце, препознаје “околна” сазвежђа да би потом слетео на Месец и упознао његову географију и историју. Даљи пут води до звезде Мизар и планете Гамидо, коју обасјавају два сунца, једно на умору, а друго у пуној снази; на планети је живот у повоју, на стадијуму на ком је на Земљи био “из доба угљене периоде”. Роман презентира информације које би могле да се интерпретирају као подаци из астробиологије кад би иста постојала јасно у то време као етаблирани део астрономије. Роман обилује егзактним подацима - удаљеностима, величинама и запреминама планета, сунца и сазвежђа, трајањима обданица и година, описима периода еволуције, хемијских и физичких процеса, поткрепљених графикама небеских тела, праисторијске флоре и фауне.

Фантастика постаје доминантан елемент романа у другој половини авантуре, али се писац и даље труди да текст што више буде поткрепљен научним чињеницама.

Из данашњег угла гледања, ово дело би морало да претрпи озбиљне корекције, али без обзира на примедбе које му се могу ставити, роман *Једна угашена звезда* задивљује дубином и ширином слике коју гради, а у коју су уденута рађања и смрти звезда и планета односно цивилизација, те чињеницом да је прво романескно остварење у овом жанру написано на овим просторима.

После Првог светског рата Драгутин Илић објављује 1921. године кратак роман *Секунд вечности*, роман са елементима источњачког мистицизма и елементима путовања кроз време. Те исте године познати књижевник и преводилац Станислав Винавер објављује збирку прича *Громобран Свемира* у библиотеци «Албатрос».

Године 1928. познати српски научник Милутин Миланковић објављује научнопопуларно остварење *Кроз васиону и векове* у коме у форми писама пријатељици даје пресек тадашњег знања о природи и свемиру.

Генерално се за период до Другог светског рата може констатовати да се то раздобље одликује спорадичним присуством научнофантастичних остварења на српској књижевној сцени. Иако нека од њих, а првенствено драма *После милијон година* Драгутина Илића, поседују солидну књижевну вредност, свеколика фантастична књижевност, па и научнофантастична, била је на маргинама главног правца у домаћој књижевности – реализма. Околности, општа друштвена ситуација, потреба националне свести и уједињења јужнословенских народа форсирале су доминацију овог вида књижевности.

У том раздобљу излазили су бројни часописи који су далеко од књижевне матице објављивали оно што бисмо данас звали жанровском литературом. Један од најзанимљивијих примера био је *Забавник Илустрованог листа* који је излазио од 1922. до 1928. и који је у првих неколико година претежно доносио приче и романе у наставцима са значајним елементима SF-а. Чест гост на страницама овог часописа био је Едгар Алан По (Edgar Allan Poe). Било је и других часописа сличног типа у којима се могу наћи приче са елементима научне фантастике: *Забавник Илустровано време*, *Криминална библиотека*, итд.

Спорадично, на страницама ових часописа појављивали су се и домаћи писци. Најчешће су то биле приче које су описивале неке тајанствене догађаје, да би се касније испоставило да они имају рационално објашњење, али има и чисто научнофантастичних прича, као што је *Чудновати доживљаји Петра Јовановића, судског писара* Милана Борића, о човеку који има способност да погледом покреће туђе руке.

Што се тиче преводилачког рада, поред већ поменутих остварења, истичу се бројни романи Жила Верна (Jules Verne) објављивани у различитим едицијама и издавачким кућама, при чему је највише романа објављено у

издању Књижарнице Томе Јовановића и Вујића из Београда. Такође, до Другог светског рата у Србији је објављено и више романа Херберта Џорџа Велса (Herbert George Wells), али и неких других писаца. Најзначајнија едиција која је доносила романе са елементима научне фантастике пре Другог светског рата била је «Плава птица».

### ПРЕЛАЗНИ ПЕРИОД (1941 – 1976)

После рата, домаћи писци научне фантастике нашли су се у процепу карактеристичном за писце из социјалистичког блока. Будућност је постала врло незгодна ствар, партијски условљена и нимало неизвесна. Она је морала да одише оптимизмом и даљим социјалистичким развојем појединца и целокупног друштва. Да би се избегла просторно-временска одређеност неког научно-фантастичног дела, малобројни писци овог жанра налазили су уточиште у неодређености, стављајући радње својих дела у имагинарне државе, какав пример имамо у алегоријско-сатиричном роману *Снег и лед* Ериха Коша из 1951. године, или су се бацили на писање дечије и омладинске научне фантастике. У потоње спадају романи Воје Царића, *Апарат професора Коса* (1958), Чедо Вуковића *Свемоћно око* (1953), *Летелица професора Бистроума* (1961) и *Хало небо* (1963), Берислава Косиера *Бели потоп* (1976) и Живорада Михаиловића *Дечак у свемиру* (1973).

Током 1950-их и 60-их објављен је и један број романа који комбинују елементе научне фантастике и криминалистичког романа. Из пера Александра Раденковића (алиас Ал Радек), писца већег броја детективско-шпијунских романа, изишла су 1960. и два SF романа: *Човек из жуте куће* и *Друга смрт др Ланга*. Ту су и Владимир Имперл (алиас Вил Марди) с романом *Апсолутни злочин* (1961), те *Освета манијака* (1965) Слободана Петковића, као и други. Многа од ових дела су била мале књижевне и уметничке вредности, али су били добар почетак пред златну фазу српске и југословенске научне фантастике.

Тих година, у недостатку фандома који би представљао одскочну даску за организовано бављење SF-ом, јавља се један број људи који су, захваљујући својим контактима и познанствима, било да су сами били уредници, било да су то били њихови пријатељи, успевали да прогурају своје приче и у часописе који пре тога нису објављивали научну фантастику. Најзначајнији од њих су Есад Јакуповић, који је под разним псеудонимима објављивао научну фантастику у часописима *Зелени додатак*, *Експерт*, *Свет*, *Политикин забавник*, те већ поменути Владимир Имперл, који је објављивао у *Аполу*, *X-100*, *Плавом додатку*, *Политикином забавнику* и другим часописима. Велики број прича објавио је и Зоран Поповић, уредник у часопису *Политика експрес*, у којој је и објавио своја три мини-романа, као и у *Политикином забавнику*, листу његове куће. Квалитет и тематика њихових прича заостајали су за светском научном фантастиком која је већ

упловила у воде “новог таласа”, али њихова појава заслужна је за стварање повољне климе за издавање првог часописа претежно посвећеног научној фантастици – *Космоплова*, марта 1969. године, чији је уредник био Гаврило Вучковић.

У то време издавачка кућа БИГЗ доноси одлуку да покрене специјализовани часопис за SF, *Космопов*, који представља комбинацију тадашње опседнутости путовањем у свемир и научне фантастике, има још једну пионирску улогу: у питању је прво гласило за одрасле које ступа у контакт са домаћим SF писцима, позива их да шаљу своје приче, па од петог броја у сваком броју излази по једна домаћа прича. У 15. броју *Космоплова* објављен је и текст Есада Јакуповића “Свет научне фантастике”, у коме су домаћим писцима први пут дате детаљније сугестије о томе како треба писати SF приче. Текст се у многоме ослања, али и читаоце упућује на пионирску књигу Дарка Сувина *Од Лукијана до Луњика* (1965).

После гашења *Космоплова* јуна 1970. године, улогу популаризације науке, истина са много мањим нагласком на научној фантастици, преузима часопис *Галаксија*, чији је први број објављен марта 1972. и који је излазио, са краћим прекидима до маја 2001. године доносећи велики број домаћих и преведених прича. Следећи незаобилазан беоцуг у овом sf-ланцу је *Политикин забавник*, најаутентичнији српски часопис за децу и омладину. Још пре Другог светског рата у њему су серијализована остварења Х. Ц. Велса, Жила Верна, Алексеја Толстоја и других писаца. После Другог светског рата, са мањим или дужим прекидима, ова пракса је настављена, а негде од 1968. године *Политикин забавник* редовно објављује приче страних и домаћих аутора. Овај часопис, поред чињенице да је SF прича била доступна генерацијама младих људи који су уз њега одрастали, важан је за домаћу научну фантастику и због чињенице да су у њему прилику добили бројни домаћи SF писци. Крајем 1960-их и почетком 70-их око *Политикиног забавника* се појавила група писаца који су тематски везивали своје SF приче за мотиве из Српске историје, митологије или напросто за домаћи терен: Ратко Јанковић, Зоран Поповић, Душица Лукић, нешто касније Зоран Маодуш, и други.

Шездесетих година, при Издавачком заводу «Југославија», покренута је едиција «Кентаур» која ће од средине наредне деценије постати вероватно најважнија едиција на српском, али и хрватском говорном подручју што се SF-а тиче, а која већ у то време доноси неке од класичних романа свеколике научне фантастике: *Врли нови свет* Олдоуса Хакслија, 1984. Џорџа Орвела, али и релативно новијих писаца: *Рекламократија*, тј. *SPACE Merchants* Фредерика Пола и Сирила Корнблута, *Град Клифорда Симака*, или *Звездане споре* Џејмса Блиша.



Слика 2.

Тих година, иако нема организованог окупљања љубитеља научне фантастике, почињу да се одржавају поједине манифестације са превасходним нагласком на SF. Тако је јуна 1973. године у Студентском културном центру (СКЦ) одржан први сајам научне фантастике, у сарадњи са Америчком читаоницом и Галеријом СЦ из Загреба. Била је то вишедневна мултимедијална манифестација, на којој су биле изложене књиге, ликовна дела, раритети и парафренилије из ове области. Приказана је и филмска ретроспектива од око четрдесет класичних дела SF-а у сарадњи са Филмским фестивалом научне фантастике из Трста, са којим је склопљен и договор о оснивању београдског фестивала научне фантастике ФЕСЕФ, до кога, међутим, никада није дошло.

### ЗЛАТНИ ПЕРИОД (1976 – 1990)

Годину 1976. изучаваоци домаће научне фантастике већ су истакли као преломну за нашу SF сцену. Наиме, те године у Загребу је објављен први број *Сириуса*, у издању куће «Вјесник», првог искључиво SF часописа у Југославији, а у Београду први број *Андромеде*, првог SF алманаха у Југославији. Оба ова гласила учиниће кључне потезе за развој домаћег SF-а. Те године наставља са излажењем и библиотека *Кентаур*, прво у оквиру издавачке куће «Југославија», а затим у оквиру «Просвете», обе из Београда.



Уредништво *Сириуса*, на челу са Боривојем Јурковићем, иако од самог почетка објављује домаћу научну фантастику, негде од десетог броја ступа у контакт са писцима и позива их да шаљу своје приче за објављивање у часопису. Пошто је дуго година у тадашњој Југославији *Сириус* био једино место где су могли редовно да објављују своје приче, SF писци прилагодили су писање преференцијама уредништва. Од српских писаца по учесталости излажења и значају издвајају се, по алфавитном реду: Радмило Анђелковић, Снежана Булић-Атанасковић, Лидија Беатовић, Слободан Ђурчић, Растислав Дурман, Драган Р. Филиповић, Андрија Лаврек, Љубиша Јовановић, Бобан Кнежевић, Владимир Лазовић, Александар Манић, Миланче Марковић, Гордан Момчиловић, Градимир Ј. Московљевић, Александар Б. Недељковић, Иван Нешић, Зоран Пешић Сигма, Горан Станковић, Боривоје Тодоровић, Бранислав Трајковић, Мирослав Трбовић и многи други.

Паралелно са активностима уредништва *Сириуса*, алманах *Андромеда* већ је у првом броју расписао конкурс за домаћу SF причу на који је пристигло више од 300 прича. После три броја, алманах *Андромеда* угашен је 1979. године, а приче приспеле на конкурсе још дуго су објављиване у часопису *Галаксија*.

Са оснивањем Друштва пријатеља научне фантастике “Лазар Комарчић” 1980. године, започео је и интерни конкурс за SF причу, на коме су занат калнили писци који су већ раније учествовали на *Андромединим* конкурсима, али и поједини млађи писци.

Такође, велику улогу у формирању квалитетних писаца у Србији имао је Зоран Живковић, својим непрестаним инсистирањем на књижевном квалитету прича као члан жирија *Андромединих* конкурса, али и као председник Друштва пријатеља научне фантастике “Лазар Комарчић”, где је у бројним предавањима инсистирао на књижевној вредности прича, довођењу прича на домаћи терен, тражењу SF мотива у нашим предањима, и слично.

Поред Драгана Р. Филиповића, у круг писаца, окупљених у другој половини 1980-их око Друштва “Лазар Комарчић”, спадају Радмило Анђелковић, Илија Бакић, Зоран Јакшић, Бобан Кнежевић, Владимир Лазовић, Горан Скробоња и други. Готово сви су они представљени у првој збирки домаћих фантастичних прича *Тамни вилајет* (1988) издавачке куће «Знак Сагите» Бобана Кнежевића, у којој су, поред српских прича, били заступљени и аутори са подручја бивше Југославије (Хрватске и Словеније) који су одступали од уобичајених канона писања СФ-а у то време.

С друге стране, одређени број домаћих писаца који припадају матици књижевности објављују – пре свега у оквиру *Кентаура*, али и неких других едиција – романе са одређеним елементима научне фантастике. Иван Ивањи објављује роман *На крају остаје реч* (1980), а Звонимир Костић роман *Доњи светови* (1986). Драган Орловић пише трилогију коју чине *Ендимионов сан* (1981), *Дневник о Минотауру* (1982) и *Таласон* (1984). Љубомир Прелић објављује 1982. роман *Моћ атавизама*.

У појединим едицијама посвећеним домаћој прози објављени су појединачни романи са мање или више израженим SF елементима. Од писаца који објављују у тим едицијама, могу се издвојити Слободан Ђорђевић с романом *Гама* (1988), Радивоје Лола Ђукић који је за роман *Овца на Булевару октобарске револуције* (1989) добио Награду СФЕРА, Марица Јосимчевић с романима *Постаја господња* (1991) и *Дно на врху света* (1994), потом романи *Атомокалипса* (1988) Александра Војиновића, *Нови Клини* (1989) Милете Продановића, *Људи-кртице* (1989) Негована Рајића, *Космотворац* (1989) Драгоша Калајића, и други. Научнофантастичних елемената има и у обимом невеликој збирци приповедака Миодрага Пепића *Апокалипса сутра* (1983).

Дечја и омладинска научна фантастика 1980-их није претерано заступљена. Душица Лукић сакупила је и објавила приче из *Политикиног забавника* у збирци *Земља је у квару* (1977), а објавила је и роман *Институт доктора Пака* (1985). Могу се поменути и романи Душана Белче. Зоран Павловић аутор је романа *Путници за Тамерзу* (1988). Предраг Урошевић објавио је два романа: *Тихана из Ерга* (1984) и *Канига* (1990). Александар Манић враћа се у тематски повезаним романима *У свитање света* (1983) и *Племе из долине* (1985) у праисторију.

Што се тиче издаваштва, поред *Кентаура* јављају се још неке специјализоване библиотеке: *Звездане стазе* у оквиру издавачке куће «Народна књига» из Београда, *Супернова* и *X-100 SF* у оквиру «Дневника» из Новог Сада, као и *Цепна књига* при «Дечјим новинама» из Горњег Милановца.

Слободан Ђурчић писац је значајног опуса, који је прву SF причу објавио још 1978. године у часопису *Галаксија*, али је постао познат по причама оригинално објављеним у *Сириусу*, а касније сакупљеним у збирку *Шуме, кише, град и звезде* (1988). Добитник је Награде СФЕРА 1984. године за истоимену причу. Највећи број романа објавио је у *X-100 SF: Ујед кобре* (1985), *Звездани конквистадори* (1985), *Човек ван времена* (1986), *Дивљи ловац звезда* (1986), *Господар круга* (1987), *Врисак звезда* (1987) и *Алгол трансмисија* (1988). Поред тога, објавио је и романе *Змија разума* (1987) у едицији *SF ТОМ* и *Оргуље ума* (2000) у едицији *Алфа*. Велики број кратких прича домаћих аутора, углавном потписиваних псеудонимима, објављен је у дневним новинама *Новости*, највише током 1980-их. Приче су излазиле једном недељно. Аутори са највише прича у *Новостима* су Милан Драшковић, Слободан Ђурчић, Бранислав Трајковић, Рудолф Јеличанин и Александар Б. Недељковић.

Међутим, поред *Кентаура*, најзначајније SF едиције тих година покрећу приватни, самостални издавачи. Зоран Живковић и Жика Богдановић покрећу 1982. године едицију *Поларис* која се специјализовала за светске SF хитове. Ова едиција је објављивала књиге на теме научне фантастике и популаризације науке скоро две деценије.



Слика 3.

Велику заслугу за популаризацију нових струјања у светском SF-у имају и библиотеке *Зороастер* Бранислава Бркића и *Знак Сагите* Бобана Кнежевића, обе покренуте 1984. године.

Две године пред гашење *Сириуса*, 1987. године, новосадска издавачка кућа «Дневник» покренула је месечни часопис *Алеф*, кога је уређивао Бобан Кнежевић. Овај часопис је излазио релативно кратко (до краја 1991. године, укупно 26 бројева), повремено губио ритам излагања, али је био значајан по томе што је пружио прилику домаћим писцима да пласирају остварења која су често била изван уређивачке политике тада доминантног *Сириуса*.

Такође, важно је поменути и капитални алманах *Монолит* (од 1984. до 1999. укупно 10 бројева) који у оквиру издавачке куће «Знак Сагите» доноси велики број савремених остварења светске научне фантастике. Посебан значај има чињеница да је у њему премијерно објављено мноштво новела које су освајале водеће светске награде из области научне фантастике, Хуго и Небула.

Почиње и интензивније теоријско бављење научном фантастиком у различитим медијима: јављају се први академски изучаваоци SF-а у књижевности, као и у другим областима. Посебно треба издвојити дводелну *Енциклопедију научне фантастике* (1990) Зорана Живковића, капитално остварење како на домаћем, тако и на светском нивоу. Такође, у оквиру

програма Радио-телевизије Београд, Зоран Живковић је реализовао серију *Звездани екран* у којој је представио најважније SF филмове.

Проучава се и историјат домаће научнофантастичне књижевности. Александар Б. Недељковић објавио је 1985. кратку студију *Историја Српске научно-фантастичне књижевности*. Сава Дамјанов објављује 1988. године студију *Корени модерне Српске фантастике*.

Што се тиче фандома, поред Београда и активности Друштва “Лазар Комарчић”, о чему је већ било речи, и у другим местима Србије појављују се удружења љубитеља научне фантастике. У Нишу је основан Клуб пријатеља научне фантастике “Лира”, чији су најпознатији представници Стеван Бошњак, Зоран Пешић-Сигма и Горан Станковић. Поред “класичнијих” SF прича објављених у *Сириусу*, њихову прозу и поезију у бројним књижевним часописима карактерише и доза експерименталности, тако да су једно време деловали у оквиру поетског покрета названог “физизам”, који је пропагирао борбу против светске малограђанштине и атомског рата, као и уједињавање поезије, живота, стварности и истине.

Настављају се и окупљања љубитеља научне фантастике. Тако је у Београду у просторијама Народне библиотеке Србије у априлу 1985. године организован Фестивал научне фантастике (ФЕСФ), који је обухватао изложбу SF књига, ликовних дела са SF мотивима, стрипа и карикатуре, SF плоча и филателистичких експоната са SF мотивима и демонстрациону изложбу “Компјутеристика и научна фантастика”. Приказан је и обимни филмски и видео програм, смотра радиофонских SF дела, као и бројна предавања и округли столови.

## ПОСЛЕ 1990. ГОДИНЕ

Почетком 1990-их, распад бивше Југославије донекле се поклапа са појавом нових тенденција у српском SF-у. Наиме, у то време, пратећи савремене светске токове фантастичне жанровске прозе, долази до значајне експанзије фантастике натприродног (хорора) у Србији. Предводник тог покрета је Горан Скробоња, који у својству преводиоца, издавача, теоретичара и писца, врши снажан утицај на велику групу писаца жанровске књижевности. У оквиру *Емитора*, гласила Друштва “Лазар Комарчић”, Скробоња уређује тематске бројеве, такозване *Хемиторе*, а затим покреће и издавачку кућу «Кошмар» у којој објављује капитална дела Стивена Кинга (Stephen King), Џејмса Херберта (James Herbert) и других представника овог жанра.

Љубомир Дамњановић највећи је број својих остварења објавио у *Емитору*. Негов први роман *Ви што маштате о срећи* (1997, дорађено издање 2008) необична је мешавина различитих жанрова, можда претеча *slipstreama* у Србији. Највећи број његових дела везан је за недовршен циклус романа и приповедака које разматрају хипотетичну улогу вампира у српском друштву, од 19. века до данашњег времена. У питању су романи *Малтешки шимшиш* (1998), *Фамилија и како је преживети* (1998), као и приче сакупљене у збирке *Црни Грал* (1997) и *Деда, тата и остале але и*

*приказе* (1998). Занимљива је и новела *Повратак капетана Зорана* (1999), која је објављена у облику свезака које су почетком 20. века у наставцима излазиле у појединим часописима.

Елементе хорора можемо наћи и код појединих младих писаца који су прве романе објавили у последњих неколико година: код Жељка Обреновића и Александра Илића који су објавили роман *Српски психо* (2007). Могу се поменути и остварења писаца као што су Дејан Ђорђевић, који може представљати неку врсту претече овог покрета са романом *Проклетство* (1988), или *Ђавољи круг* (1994) Драгољуба Ђуровића, прилично хаотичну фантазмагорију о некрофиличним вампирима.

Поред значајног присуства хорора, једна од основних карактеристика овог периода јесте чињеница да долази до експанзије домаће жанровске књижевности, али и лаганог “расплињавања” научне фантастике као жанра. Наиме, до тада водећи српски писци SF-а све више уносе елементе других жанрова у своја остварења, често стварајући дела која би се могла сврстати под одредницу *slipstream* фантастике.

Као што жанровски писци прилазе матици књижевности, удаљавајући се од канона жанра, тако је присутна и обрнута појава. Наиме, у последње време све више писаца “главног тока” користи тематске и друге елементе из жанровске књижевности. Због тога је све теже одвојити жанровску фантастичну књижевност од фантастичне књижевности “главног тока”, тако да је присутан већи број писаца које се, на овај или онај начин, може сврстати под ову одредницу. Од водећих писаца “главног тока” који повремено стварају фантастичну књижевност, али без изражених жанровских елемената, могу се издвојити угледни писци Милорад Павић, Светислав Басара, Горан Петровић, Александар Гаталица, Саша Радоњић, Љубица Арсић и многи други.

У романима Срђана Крстића *Мефисто и златокоса* (1993), *Школа среће* (1996) и *Ратник и усне* (2006) доминирају крупна питања добра и зла, божанске љубави и патње, али непретенциозно приказана кроз пустоловине јунака хришћанске и других митологија.

Објављују се и класични научнофантастични романи без великих литерарних претензија: *Моника* Драгана Миленковића (1994), *Бајка за мртве* Душана М. Дачића (1994), *Мали део неба* Милоша Станојевића (1996), *Киселина* Станислава Станковића (1997), *Аркон* Снежане Михајловић (2001), те *Амор – планета љубави* (2002) и *Опасност са Андромеде* (2003) Димитрија Јовановића. Поједини писци објављују збирке прича насталих знатно раније, што се одражава на њихов одјек међу читаоцима: *Елизеј* Јована Прешића (2001), *Ипсилон* Владе Стојиљковића (1998), *Битка за Земљу* Зорана Маодуша (1990), итд. Овај период одликује појављивање више младих стваралаца који су кокетирали са неким крајњим исходиштима жанра... на пример београдска списатељица Тамара Лујак објавила је једно такво дело које преставља заправо збирку бајки *Вилина планина* (2006).



Слика 4.

Од млађих аутора научне фантастике који још нису објављивали самосталне збирке прича могу се издвојити Павле Зелић, Дарко Тушевљаковић, Адријан Сарајлија, Петар Петровић, Иван Зорић, Марко Пишев и други.

Књижевност за децу и омладину такође доживљава трансформацију и, уместо “класичног” SF-а, све је више остварења која је жанровски тешко одредити.

У последње време појавило се пар тематских антологија фантастичне прозе у којима су представљене углавном оригиналне приче домаћих аутора: антологија еротске фантастике *Угриз страсти* (2007), коју је уредио Павле Зелић, као и антологија прича о телевизији *Бели шум* (2008), коју је уредио Горан Скробоња.

Било је и покушаја покретања часописа, као што су “класичан” SF магазин *Пилот* (2 броја), часопис за фантастику *Поларис* (4 броја), посвећен превасходно *слипстрим* фантастици, или *Омаја* (до сада 3 броја), специјализован за домаћу, углавном фолклорну фантастику и фантастику натприродног.

Најквалитетнији и најдуговечнији од њих је *Знак Сагите*, који у поднаслову има одредницу “science fiction, fantasy, horror” и који је догурао до 17 бројева, али који такође не успева да успостави редовност излажења. Покренуто је више едиција које су обухватале разне аспекте жанра и излазиле спорадично са мањим или већим успехом.

Наставља се и теоријско бављење SF-ом. Поред активности већ поменутих изучаваоца SF-а, Зорана Живковића и Александра Б. Недељковића, јављају се и нови гласови. За проучавање историјата Српске научне фантастике значајно је поменути студију др Бојана Јовића *Рађање жанра – Почеци Српске научно-фантастичне књижевности* из 2006. Илија

Бакић пише студију *101 лице фантастике* у којој на лексиконски начин даје приказ остварења највећих писаца жанра.

Друштво “Лазар Комарчић” наставило је са активностима. Поред организовања бројних предавања, промоција књига и других активности, сигурно је најважније издавање фанзина *Емитор*, који представља један од најдуговечнијих европских, па и светских фанзина. Од 1981. године до данас објављено је близу 480 бројева овог фанзина, као и преко десетак специјалних бројева. Овај фанзин проглашен је за најбољи европски фанзин на EUROCON-у у Пловдиву 2004. године. У последње време редовније се одржавају конвенције љубитеља научне фантастике. Друштво “Лазар Комарчић” организовало је од 1986. до 2007. године укупно шест конвенција “Беокон”. Клуб “Photon-tide” организовао је светски познату конвенцију љубитеља “Звезданих стаза”.

Појавом интернета донекле се мења начин деловања фандома, тако да већина SF друштава добар део својих активности пребацује на интернет сајтове: Друштво пријатеља фантастике “Лазар Комарчић” из Београда (<http://lazarkomaric.org>), “Српско друштво за научну фантастику” (<http://srpsko-dnf.com>), Друштво за популаризацију научне фантастике “Photon-tide” из Новог Сада (<http://www.photontide.org>), Клуб обожавалаца научне и епске фантастике “КОНЕФ” из Београда ([www.konef.org.yu](http://www.konef.org.yu)), Удружење грађана фанова научне фантастике “SCI&FI” из Београда (<http://www.sciencefiction.org.rs/>), итд.

На појединим сајтовима могу се наћи приче домаћих аутора: *SF Bau* ([www.datavouage.com/sfbau](http://www.datavouage.com/sfbau)), или на веб-зину *Hellu Cherru* ([www.tvorac-grad.com/hczin/index1.htm](http://www.tvorac-grad.com/hczin/index1.htm)), а понегде, поред прича, и теоријска дела везана за научну фантастику: портал *Растко* ([www.rastko.org.rs/knjizevnost/fantastika/index\\_c.html](http://www.rastko.org.rs/knjizevnost/fantastika/index_c.html)). Значајна је била и активност данас угашеног сајта *Screaming Planet*, који је објавио и три броја истоименог специјализованог CD-фанзина.

За вести из области научне фантастике, као и преглед активности у фандому, најинформативнији и најажурнији је интернет сајт *Поглед из свемирског брода* ([www.sfpogled.net](http://www.sfpogled.net)). Овај сајт представља наставак активности Владимира Тодоровића (Невидљиви Човек), који је од 1992. до 2006. године припремио и водио укупно 588 радио-емисија истоименог назива на различитим београдским радио-станицама.

Као најзначајнијег појединачног ствараоца на пољу научне фантастике на овим просторима и шире потребно је посебно се осврнути на рад Зорана Живковића. Списатељску каријеру почиње жанровски чврстим SF романом *Четврти круг*, али међународну популарност и награде стиче серијом књига: *Библиотека*, *Седам додира музике*, *Немогући сусрети*, итд. Његова прозна дела редом су: *Четврти круг* (1993), *Временски дарови* (1997), *Писац* (1998), *Књига* (1999), *Немогући сусрети* (2000), *Седам додира музике* (2001), *Библиотека* (2002), *Кораца кроз маглу* (2003), *Скривена камера* (2003), *Вагон* (2004), *Четири приче до краја* (2004), *Дванаест збирки и чајиница* (2005),

*Мост* (2006), *Читатељка* (2006), *Амаркорд* (2007), *Последња књига* (2007), *Есхерове петље* (2008). Теоријска дела су му: *Савременици будућности* (1983), *Звездани екран* (1984), *Први контакт* (1985), *Енциклопедија научне фантастике* (1990) и *Огледи о научној фантастици* (1995). Зоран Живковић добитник је више престижних награда: World Fantasy Award, “Милош Црњански” и “Исидора Секулић”, а добитник је и Награде СФЕРА за 1990. за *Енциклопедију научне фантастике*.

Из овог кратког описа онога што се дешавало на SF небу Србије јасно је да постоје људи и љубитељи научне фантастике који су дали пуно квалитетног у том домену. Много тога није написано а што је можда требало да се налази у тексту. То још једном потврђује да што се тиче и квантитета и квалитета научне фантастике Србија има шта да понуди свету на овом пољу популарне културе.

## HISTORY OF SERBIAN SCIENCE FICTION

This paper briefly presents the history of Serbian science fiction, from the second half of the nineteenth century to today. The most important individual works - novels, short stories, critics and essays are considered. The history of Serbian science fiction consists of three phases that are presented in brief.

Of course that this review is incomplete, but this subject will be enriched additionally in the future with all those important points, which in this text are missing.